

VERTALERSGELUK

Edgar de Bruin

Iedere vertaler heeft, vermoed ik, wel een schrijver, wiens werk hij het liefst vertaald, die hem of haar het best ligt. In mijn geval is dat de Tsjechische schrijver Jáchym Topol. Daarmee wil ik de andere schrijvers niets te kort doen, want ook hun boeken vertaal ik met veel plezier. Het is namelijk een voordeel om uit een kleine taal als het Tsjechisch te vertalen, omdat je in feite alleen maar boeken vertaalt die je zelf goed vindt. Tsjechisch mag dan een kleine taal zijn, maar de Tsjechische literatuur kan wel bogen op een rijke traditie en heeft diverse grote schrijvers voortgebracht. Denk bijvoorbeeld aan Jaroslav Hašek met zijn klassieker *De lotgevallen van de brave soldaat Švejk* of aan de vooroorlogse schrijver Karel Čapek, wiens werk nu in nieuwe vertalingen bij uitgeverij Wereldbibliotheek verschijnt. Čapek, die onze taal heeft verrijkt met het woord 'robot'. En als we naar de naoorlogse literatuur kijken, stuit je onvermijdelijk op grootheden als Milan Kundera, Bohumil Hrabal en Josef Škvorecký. Verder herbergt de Tsjechische literatuur ook een Nobelprijswinnaar: de dichter Jaroslav Seifert, die in 1984 werd onderscheiden. Daar heeft de Tsjechische literatuur dan toch een streepje voor op onze eigen Nederlandse literatuur, waar we nog steeds amechtig uitkijken naar onze eerste laureaat.

Nadeel bij het vertalen uit een kleine taal is dat opdrachten je niet aan komen waaien. Ik moet zelf bij uitgevers langs en hen overhalen. Zo ben ik ruim tien jaar geleden ook met Topols werk de boer op gegaan om een uitgever zo gek te krijgen zijn werk uit te geven. Dat is gelukt en er zijn inmiddels toch al drie boeken van hem in het Nederlands verschenen; naar mijn mening terecht, want Topol wordt tot de top van de hedendaagse Europese literatuur gerekend.

Topol spreekt mij in het bijzonder aan, omdat hij iemand is die zich met hart en ziel in het schrijven stort. Hij is authentiek, oprecht en doet geen kunstje. Topol schrijft een boek omdat het moet, uit een dwingende noodzaak. Er borrelt en broeit van alles in zijn hoofd, om dan, als een vulkaan, eens in de pakweg vijf jaar tot een verschrikkelijke uitbarsting te komen. Dan gaat hij aan de computer zitten en spuwt in één à twee maanden een boek uit. Zo ging het ook met *De werkplaats van de duivel*. De aanzet voor dit boek schreef hij op het vliegveld van Minsk, waar hij, na een bezoek aan Wit-Rusland, was gestrand, omdat zijn vliegtuig zes uur vertraging had. Topol was zo onder de indruk van wat hij daar had gezien en gehoord dat hij er wel iets mee moest doen. Met name over hoe Wit-Rusland voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog, op ongekende wijze had geleden. Niet alleen was de bevolking gehalveerd, waren honderden dorpen met inwoners en al platgebrand en hadden de Russen er huisgehouden, maar het land was ook een proeftuin geweest voor de nazi's bij het zoeken naar effectieve methodes om mensen uit te roeien. Kortom Wit-Rusland was met recht de werkplaats van de duivel.

Bovendien had Topol zich als journalist ook al beziggehouden met het concentratiekamp Theresienstadt in Tsjechië. Als hij het dit nu allemaal wilde verwerken en enigszins voor zichzelf duiden, dan moest het een boek worden. Een verhaal verteld door een typisch Topoliaans personage – een jongensachtige figuur die goed noch slecht is, maar die in een wrede wereld, in een wervelstorm van gebeurtenissen probeert te overleven. Een schelm met opportunistische trekjes, die eigenlijk alleen maar met rust gelaten wil worden. En zo ontstond op het vliegveld van Minsk het geraamte van zijn verhaal, dat hij me later mailde.

Topol mailde die eerste versie aan mij, omdat hij het jaren geleden in zijn hoofd had gehaald om mij tot zijn redacteur te bombarderen. Het is natuurlijk leuk als een schrijver je zo vertrouwt dat hij je als redacteur wil. Je overlegt intensief met elkaar en je leert het boek van haver tot gort kennen. In die rol van redacteur moet je echter rekening houden met de grillen van de auteur, want Topol had er met dit boek een handje van om het toen al feitelijk voltooid manuscript nog eens aan allerlei vriendinnetjes te laten lezen, die op hun beurt dan weer niet schroomden om commentaar te leveren op de tekst, dat hij er dan in wilde verwerken. Toen ik hem opzocht in Berlijn, waar hij als writer in residence zat en waar we de laatste hand legden aan het boek, moest ik hem dan ook weer alle onzin uit het hoofd praten die door die vriendinnetjes was aangedragen.

Als je in zo'n vroeg stadium bij de totstandkoming van een boek wordt betrokken, word je een kijkje in de keuken van de schrijver gegund. Iets waar je later bij het vertalen enorm je voordeel mee doet. Zo heb ik een keer van heel nabij mogen meemaken hoe een verhaal ontstond. Tijdens Topols verblijf in het schrijvershuis in Amsterdam vorig jaar april, besloten we om een dagje naar Texel te gaan. Het was mooi weer, we namen de trein naar Den Helder, staken met het veer over naar Texel, waar we een stel fietsen huurden. Voornaamste doel was de Georgische begraafplaats op Texel. Ik had hem al verteld over het bataljon Georgiërs dat in dienst van de Duitsers tijdens de oorlog op Texel was gelegerd en aan het eind van de oorlog in opstand was gekomen tegen de Duitsers. Topol vond dit een fascinerend verhaal en toen we op de kleine begraafplaats aankwamen was hij met stomheid geslagen dat de gedenksteen de beeltenis droeg van de gruwelijke dictator Jozef Stalin, zelf een Georgiër. We fietsten daarna door naar het vliegveld van Texel waar in een klein museum een tentoonstelling was over de Georgische opstand, maar bij aankomst bleek het al voor sluitingstijd gesloten. Alhoewel we ons in het belendende restaurant voordeden als twee Georgiërs die helemaal uit Tbilisi speciaal naar Texel waren gekomen, konden ze ons niet helpen omdat ze geen sleutel hadden. Topol was zo geïnspireerd geraakt dat hij op de weg terug naar de veerboot (een fikse rit van meer dan een uur), me een verhaal begon te vertellen over hoe een groep Georgiërs hem in Amsterdam komt opzoeken. Hij moet met de groep mee als gids. Ze reizen naar Den Helder, kapen de veerboot en bezetten Texel. Ze roepen het eiland uit tot vrij Georgië en voeren een oorlog tegen het Nederlandse leger. Een week later kreeg ik het uitgewerkte verhaal van zo'n dertig pagina's in mijn mail. Het is overigens kenmerkend

voor Topol dat hij aspecten uit de realiteit neemt en daar vervolgens een verhaal omheen bouwt, dat soms uitgroeit tot een fantasmagorie.

Je zou misschien denken dat ik in mijn rol als redacteur me het mezelf makkelijk kan maken als vertaler. Maar nee, want zo stuitte ik bij het vertalen van *De werkplaats van de duivel* op een schier onoplosbaar probleem, waarmee vertalers wel vaker te kampen hebben, namelijk wat te doen met de naam van een personage die een bepaalde betekenis heeft. In dit geval ging het om de naam Lebo, een naam die verwijst naar het woord ‘schedel’ (lebka) – bovendien is het personage nog kaal ook. Hij heeft die naam, of liever bijnaam, gekregen van de vroedvrouw die hem in het geheim tijdens de Tweede Wereldoorlog in het concentratiekamp Theresienstadt ter wereld bracht. Die vroedvrouw was Slowaakse en zei: ‘Hij zal stil zijn, “alebo” (of / anders) zullen we hem verstikken.’ “Lebo” is Slowaaks voor ‘of / anders’. De naam van het personage is dus een Slowaaks woord met bovendien een specifieke verwijzing naar ‘schedel’. Hoe pak je zoiets aan? Je kunt het laten zitten en niet vertalen, en dat heb ik serieus overwogen. Toch heb ik een poging gewaagd en ben met het woord ‘kop’ gaan rommelen, om daar een acceptabele naam van te maken, een naam die ik bovendien op een aanvaardbare manier in de bewuste passage over het ontstaan ervan kon verwerken: ‘We verstikken hem als ie z’n kop es niet houdt.’ En zo kreeg het personage de naam Kops. Ik vind het nog steeds geen ideale oplossing, maar soms moet je je erbij neerleggen dat die er wellicht niet is. Dan is dit het maximaal haalbare.

Een terugkerend probleem is het gebruik van spreektaal in de Tsjechische literatuur, en dat blijft zeker niet beperkt tot dialogen. Het is daar veel meer ingeburgerd dan in het Nederlands. Het gaat daarbij niet om een bepaald jargon of slang, daar kun je nog wel mee uit de voeten, maar om het wijdverbreide fenomeen dat in de spreektaal woorden worden verbasterd. Zo wordt bijvoorbeeld aan het eind van een woord de ‘ý’ een ‘ej’ – ‘dobry’ (goed) wordt zo ‘dobrej’ – of woorden beginnend een ‘o’ krijgen er een ‘v’ voor – ‘okno’ (raam) wordt zo ‘vokno’. Het gaat hier vooral om de enorme schaal waarop het Tsjechisch mogelijkheden biedt om spreektaalige varianten te gebruiken en de grote mate waarin deze varianten algemeen aanvaard worden.

Op dit niveau heb je weinig mogelijkheden in het Nederlands, terwijl het origineel door een dergelijk taalgebruik een specifieke, eigen kleur krijgt. Je kunt compenseren door bijvoorbeeld vormen als ‘r’, ‘n’, ‘t’, es te gaan gebruiken, maar als je dat te vaak doet, wordt de tekst er niet fraaier op. Extra complicatie is dat het bezigen van spreektaal in het Tsjechisch niet sociaal bepaald is, het wordt van hoog tot laag gebruikt, terwijl het in Nederland wordt geassocieerd met plat taalgebruik of een lagere sociale klasse. Je zult dan je toevlucht moeten zoeken tot een bepaald taalgebruik, bepaalde woorden, om iets van die spreektaaligheid uit het origineel over te brengen. Je kunt ook spelen met de zinsbouw en op subtiele wijze nuances aanbrengen. Het is dus niet bedoeling om de vertaling opeens vol te

stoppen met Bargoense woorden of straattaal, want dan krijgt de vertaling een te hoog Tokkie gehalte. Het gaat om meer. Als je het over het fenomeen spreektaal hebt, dan zie je dat bij iemand als Topol – hij staat bekend staat om zijn gebruik van spreektaal, die vaak nog een extra dimensie krijgt door de afwisseling met poëtische passages – die spreektaal zo onlosmakelijk met zijn boek verbonden is, dat je wel met je eigen taal moet gaan spelen, moet zoeken naar diverse taalniveaus. En dat is erg leuk om te doen; puzzelen, dingen uitproberen. Daarom hou ik bijvoorbeeld van het vertalen van dialogen. Je hebt dan een grotere vrijheid en je kunt ook meer intuïtief werken.

Het vertalen van Topols werk is voor mij waar vertalersgeluk. Natuurlijk speelt mee dat we in de loop der jaren goed bevriend zijn geraakt, maar het zijn toch vooral zijn boeken, de inhoud, zijn stijl waar ik bij het vertalen plezier uit put. Ik kan dan ook iedereen aanraden om zijn boeken te lezen. Een van de charmes van zijn werk is dat hij de lezer ruimte geeft, en als lezer moet je je ook enige moeite getroosten. Topol legt namelijk niet uit en geeft geen verklaringen. Of zoals hij het zelf recent in een interview zei: ‘Ik heb geen antwoorden, ik heb een boek.’

September & oktober 2011